

HAYVAN ADLARI İLE KURULAN TÜRK VE MOĞOL KİŞİ ADLARI

Bülent GÜL*

Özet: Bu araştırmada Türk ve Moğol ad verme geleneğinde görülen hayvan adlarının kişi adı olarak kullanılması üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk, Moğol, Onomastik, Hayvan adları.

The Turkish and Mongolian Names Produced with Animal Names

Abstract: In this study, the tradition of using animal names as titles in Turkish and Mongolian naming tradition is handled.

Key words: Turkish, Mongolian, onomastic, animal names

A- Türk ve Moğol ad verme geleneği:

Çocuklara her toplumda, örf ve âdetlere uygun olarak; onun şahsiyetini tanıtıcı veya ailenin çocukta görmek istediği özellikleri yansıtan çeşitli adlar verilir. Çocuklara ad verilirken toplumlarda çeşitli uygulamaların yapıldığı da görülür. Türk ve Moğol toplumlarında çocuğun doğumu sırasında, gelen ilk kişinin veya görülen ilk nesnenin adının doğan çocuğa verilmesi yaygın bir gelenektir. Eski inançların da, ad verme geleneği içinde etkili bir yeri vardır. Konar-göçer yaşam tarzına sahip toplumlarda çeşitli tabiat şekillerinin, bitkilerin ve hayvanların adlarının da çocuklara ad verilmesi yaygındır. Aynı şekilde, toplumun girdiği yeni dinî ve kültürel çevrelerin etkisi ile o çevreye ait adların da çocuklara verildiği görülmektedir. Türklerin Arapça ve Farsça adları kişi adı olarak kullanmaları, bu tür din değiştirme sonucu toplum hayatına girmiştir. Moğolların da Budizm dininden kaynaklanan adları, veya Rus hâkimiyeti altında Rus kökenli adları çocuklara vermeleri, din ve kültür değişimleri ile bağlı özelliklerdir.

Moğollarda görülen ad verme geleneğinin yansıttığı temel özellikler kısaca şu şekilde sınıflandırılabilir¹:

---

* Dr., Hacettepe Üniversitesi.

¹ Bu konudaki örnekler için bkz. Gül, Bülent, (2006), "Türk ve Mongol Ad Verme Geleneği", A.Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 10-13 Mayıs 2006. (Baskıda).

I- Dilek Adları

Moğollar, çocuklarının iyi huylu, güzel karakterli, saygın kişiler olmaları ve mutluluk içinde yaşamaları için, anlam yönünden iyiyi, güzeli karşılayan çeşitli adları onlara seçerler.

II-Çeşitli Sebeplere Bağlı Biçimde Verilen Adlar

Eski Moğol yaşam tarzının yarattığı geleneklere bağlı biçimde verilen çeşitli adların ad verme ve ad yapımı çeşitleri şöyledir:

1. Hayvan adları ile yapılan adlar.
2. Bitki adları ile yapılan adlar.
3. Gök nesnelere göre verilen adlar.
4. Tabiat varlıklarının adlarına göre verilen adlar.
5. Boy ve oymak adlarına göre verilen adlar.
6. Ev eşyaları, silâh ve alet adlarından yapılan adlar.
7. Altın ve mücevher gibi maden adlarından yapılan adlar.
8. Meslek adlarından yapılan adlar.
9. Çocuğun dış görünüşünü yansıtan adlardan verilen adlar.
10. Çocuğun karakterine göre verilen adlar.
11. Çocuğun doğum zamanına göre verilen adlar.
12. Moğol kahramanlarının ve saygın insanların adlarına bağlı olarak verilen adlar.
13. İlk çocuk ile en küçük çocuklara verilen adlar.

III- Koruyucu Adlar

Hastalıklardan, felaketlerden, nazardan ve kötü ruhlardan korunma amacıyla verilen koruyucu adlar.

IV- Dinî ve Yabancı Kaynaklı Adlar.

Özellikle Budizm'in etkisi ile Tibetçe, Sanskritçe adların Moğollar tarafından kullanıldığı görülür. Rusların hâkimiyeti altında yaşamış Türk halklarında olduğu

HAYVAN ADLARI İLE KURULAN TÜRK VE MOĞOL KİŞİ ADLARI

gibi, Moğollar da, çeşitli Rus kökenli adları kullanmaya başlamışlardır (Bkz. Gül 2000, 2001).

Görüldüğü üzere Moğollarda görülen ad verme durumları, Türklerde de var olan durumlardır. Ancak, bu araştırmamızda bu konu üzerinde durmayacağız. Her iki toplumda da ortak olan hayvan adlarının kişi adı olarak kullanılması, bu araştırmanın konusunu teşkil etmektedir.

B- Türk ve Moğollarda hayvan adlarının ad olarak verilmesi:

Türkler ve Moğollar dünyada saygı duydukları nesnelere, hayvanların, bitkilerin; kutsal saydıkları dağların, nehirlerin, göllerin vs. adlarını da çocuklarına verebilmektedirler. Özellikle Şamanizm dininin etkisini burada görmek mümkündür. Türklerde, gök tanrı inancının etkisiyle kutsal sayılan bu tür adların verildiği bilinmektedir (Bkz. Erol 1989: X-XV).

Halk arasında korkulan, saygı duyulan, gücünden dolayı da çocuklarının onlar gibi güçlü olmasını istemelerinden kaynaklanan duygularla güçlü hayvanların adları, kişi adı olarak kullanılır. Bazı hayvan adları da, bir koruyucu ad olarak verilir. Bu tür kişi adlarının kullanılmasında bu türden sebepler önemli rol oynar (Erol 1989: X-XI). Ayrıca, bu tür adların iki toplum arasında da kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir².

Moğollarda çocuklara verilen hayvan adlarına bakıldığında genellikle güçlü, korkutucu hayvan adlarının erkek çocuklara; güzelliği ile değerli olan hayvan adlarının ise, kız çocuklarına verildiği görülür. Ayrıca, Türk ve Moğol kültüründe yer alan ad verme geleneğinde de hayvan adlarının çocuklara verilmesinde bu tür tutumların etkili olduğu söylenebilir. Doğum esnasında görülen ilk kişi, ilk hayvan veya herhangi bir nesnenin adının çocuğa verilmesi bu bakımdan önemlidir. Bu nedenle aşağıda örnek verdiğimiz adlar, gelenek içinde, bu anlayışlara bağlı biçimde oluşmuştur:

Aduu “at”; *Arslan* “arslan”; *Baavgai* “ayı”; *Bar* “kaplan”; *Bars* “pars”; *Bodon* “erkek domuz”; *Botgon* “deve yavrusu”; *Buga* “geyik”; *Bulga* “samur”; *Bürged* “kartal”; *İşig* “oğlak”; *Maral* “dişi geyik”; *Minj* “kunduz”; *Muuraa* “kedi”; *Naçin* “küçük yırtıcı kuş”; *Şonxor* “şahin”; *Tagtaa* “güvercin”; *Togos* “Tavuskuşu”; *Tugal* “buzağı”; *Unaga* “tay”; *Üxer* “inek”; *Xartsaga* “atmaca”; *Xerem* “sincap”; *Xon* “koyun”; *Xorxoi* “böcek, güve”; *Xöxöo* “guguk kuşu”; *Xulan* “yabani at”; *Xulgana* “fare, sıçan”; *Xurgana* “kuzu”; *Yamaa* “keçi”; *Yangir* “dağ keçisi”; *Zaan* “fil” vb. (Bkz. Serjee 1992).

² Aknerli Grigor’un eserinde *buqa* “boğa; Stier” adının birleşik ad olarak da kullanıldığı görülür: *Aybuça* = *Aq Buqa*, *K’it’buça* = *Käd Buqa* gibi (Bkz. Cleaves 1949). MGT’de de çeşitli Türkçe hayvan adlarının ad olarak kullanıldığını görülür: *Adgıraq*, *Bai Şingqor* Doqşin, *El Qutur* gibi (Bkz. Bese 1978: 353-369).

Türklerde de hayvan adlarıyla yapılan kişi adları da sıkça görülmektedir. Bu tür adlar, Türk boylarının hemen hepsinde vardır. Bugün, Türkiye Türklerinde *Doğan*, *Tuğrul*, *Şahin*, *Kartal* gibi yırtıcı kuş adlarının verildiğini, diğer hayvan adlarının ise fazla kullanılmadığını görüyoruz. Fakat, bütün Türk boylarında hayvan adlarının kiminde az, kiminde daha sık olmak üzere, yaygın biçimde kullanıldığı bilinen bir temel özelliktir. Mesela, Kırım Tatar Türklerinde kahramanlık, kuvvet ve cesaretin sembolü hayvan adları çocuklara verilir: *Arslan*, *Ayder* (arслан), *Beybars*, *Kaplan*, *Kurt*, *Kurtali*, *Kurtmemet*, *Kurtosman*, *Kurtseyit*, *Kurttotay*, *Şahbaz* (şahin-doğan kuşları), *Şayin*, *Togan*, *Togrul* vb. gibi (Gül 2001). Kazan Tatar Türklerinde de, aynı amaçlarla: *Akarslan*, *Akbars*, *Akbuga*, *Altınbuga*, *Arslan*, *Arslanbäk*, *Arslanbay*, *Arslangazi*, *Aybars*, *Aybuga*, *Bars*, *Barsbay*, *Barsbuga*, *Barshan*, *Bayarslan*, *Baybars*, *Bibars* (bäk+bars), *Bikbars*, *Bikbuga*, *Kaplan*, *Kaplanbäk*, *Kaplangäräy*, *Karaarslan*, *Karabars*, *Kürt-Kurt*, *Şınkar*, *Şahbaz*, *Şırarslan*, *Şırgazi*, *Taybars*, *Tınbars*, *Tuğrul* vb. gibi hayvan adları çocuklara verilmektedir (Gül 2000).

Muunoxoi “saldırgan, kötü köpek” adı, ilk anda garip bir ad verme pratiği gibi görülse de, önemli bir durum ve tutumu yansıtır. Moğolların geleneksel olarak bu tip tabu adlarını kullanmalarının sebebi, özellikle kötü talih ve şeytani ruhlardan çocuğu korumak içindir. *Nergui* “Adsız”; *Medexgui* “bilmiyorum”; *Xünbiş* “İnsan Olmayan”; *Xenbiş* “Hiçkimse”; *Ogtbiş* “Bir şey değil”; *Enebiş* “Bu değil”; *Terbiş* “O değil”; *Oldoxgui* “bulunmayan” gibi bu adlar, görüldüğü üzere, kötü ruhlardan çocuğu korumak için, onları yanıltmaya yönelik olarak seçilmiş adlardır (Bkz. Serjee 1992).

Türk ad verme geleneğinde de, aynı durum geçerlidir. Erol’un (Erol 1989) “koruyucu adlar” adını verdiği bu adlar, çocukları öldüren kötü ruh, albastı, al karısı, cazu, cadı gibi adlarla ilgili tutumdan ve inançtan kaynaklanır. Onları kötü ruhlardan korumak, uzun yaşamalarını sağlamak ve hastalanıp ölmelerini önlemek için verirler. Sümer, bu konuda çok önemli bir bilgi vermektedir: “Eyyubi hânedanından Melik Kâmil’in doğan erkek çocukları birbiri arkasından ölüyordu. Yeni bir oğlu dünyaya gelince, onun Türk emirleri şöyle dediler: ‘Bir ülkede şöyle bir gelenek vardır: bir kimsenin oğulları yaşamaz ise, çocuğun yaşaması için ona Atsız adı verilir’. Bunun üzerine Melik Kâmil doğan oğluna Atsız adını vermişti” (Sümer 1999: 18). Bu tür adlardan bazılarını örnek olarak veriyoruz: *Bok*, *Köpek*, *Böriberdi*, *Tanrıberdi*, *Hudayberdi*, *Akkılıç*, *Almas* “almaz”, *Baykılıç*, *Kılıç*, *Kılıçarslan*, *Kılıçbay*, *Satış*, *Satı*, *Satılmış*, *Taymas* (ölmez çocuk), *Tuzak* (şer güçlere karşı), *Yaşar*, *Dursun*, *Durmuş*, *Durdu*, *Döndü* gibi.

Çocuğun kötü ruhlardan korunması için, kötü ruhları yanıltıcı bağlamda çirkin ve kötü anlamlı adlar verilmektedir. *Noxoi* “köpek”, *Şarnoxoi* “sarı köpek”, *Muunoxoi* “çirkin, kötü köpek”, *Baast* “gübre, dışkı”, *Xomool* “at pisliği”, *Şulam* “kızgın ruh” gibi adlarla çocuğun kötü niyetli ruhlardan korunduğuna inanılmaktadır. Ancak, burada, özellikle *noxoi* adı üzerinde durulmalıdır. Çünkü,

HAYVAN ADLARI İLE KURULAN TÜRK VE MOĞOL KİŞİ ADLARI

noxoi adının anlamı her ne kadar “köpek” olsa da, bu ad, saygı duyulan bir addır³. Çünkü, MGT’de bu adın eski Moğolca şekli “nogui”, bir ünvan gibi kullanılmış ve “sadakatlı” anlamı verilmiştir. Cengiz Han, bu nogoylar için: “Bunlar, benim köpeklerim” derken, kötülemek, aşağılamak için değil; bilâkis, “en güvendiğim insanlar” anlamında övgü dolu söz söylemiştir. MGT’de bu durum, şu şekilde yer alır:

“Ey Hubilai, Cemle, Cebe ve Subegetai! Ben sizleri: ‘Bunlar Benim dört köpeğimdir!’ diyerek düşmana karşı gönderdiğimde, İlerle dediğim zaman, Taşları kırdınız, Saldır dediğim zaman Kayaları parçaladınız, Parlak taşları kırarak, Derin suları geçtiniz.” (Temir 1995: 141).

MGT’de yine Cengiz Han’ın bu sadık adamları ile ilgili Camuha şu sözleri söyler⁴:

“Tayang-han, takip ederek gelen bu kuvvetleri görünce ordusu ile birlikte Naimanlar tarafında bulunan Camuha’dan: ‘Koyun sürüsünü ürküterek onları ağıla kadar kovalıyan kurt gibi saldıran bu adamlar kimlerdir?’ diye sordu. Camuha, cevabında şöyle dedi: ‘Dostum Temucin’in, insan eti ile beslenen ve zencire bağlı dört köpeği vardı. Karakollarımızı kovalayıp gelen işte onlardır. Bu dört köpeğin; Alınları bakırdır, Burunları minkaştır, Dilleri zumba gibi, Yüreklere demirdir, Kamçıları kılıçtır! Onlar Çiğle beslenirler, Rüzgarlarla uçarlar, Savaş günlerinde, İnsan eti yerler, Hareket günleri için İnsan eti biriktirirler!’ Şimdi onlar zencirlerinden boşanmışlar ve zaptedilmez bir halde, tükürüklerini saçarak, neşe ile ileri fırlamışlardır. Bu dört köpeğin adlarını öğrenmek istersen, bunlar: İkisi Cebe ile Hubulai, İkisi de Celme ile Sube’etai olmak üzere dört kişidir” (Temir 1995: 119-120).

³ Aknerli Grigor’un eserinde *Noqai Kö’ün* “Dog Son” adı geçmektedir. Açıklama için bkz.: (Cleaves 1949: 425).

⁴ MGT’de bu sadık kişiler için “köpek insan” tanımı yapılır: “Temüjin and min’, dörvön *noxoiğ xini* maxaar tejeej ginjnees uyaj baidag bilee” (Gaadamba 1990: 158).

Türk kültüründe köpek kültü üzerinde duran Caferoğlu, bu konuda önemli bilgiler verir. Köpek kültürünü açıklayan Caferoğlu, köpek adının kişi adı olarak kullanılması üzerinde de durur (1961: 1-11). Doğum sırasında görülen ilk nesnenin çocuğa ad olarak verilmesi âdeti Türklerde ve Moğollarda ortakdır (Bkz. Erol 1989: XI; Barasaghur 2003). Caferoğlu da, köpek adı için şu bilgiyi verir: “Köpeğin ne kadar munis bir topluluk unsuru olduğunu Türkistan, bilhassa Sibiryaya ve Kazak Türklerinde, çocuk doğumu esnasında ilk göze çarpan nesnenin çocuğa ad olarak verilmesinde, *it* ve emsali kelimelerin de yer almasında görüyoruz. Bu kabil “it”li çocuk antroponimleri arasında nazar dikkatine alınabilecekleri, Sibiryaya Türklerinin *İt-ayak* ile Teke Türkmenlerinin *İtalmaz*’ıdır. Aynı aileden olarak ‘ensesi beyaz yünlü köpek’ demek olan *Moynok* da Kara Kırgızlarca kullanılmaktadır. Bizim Anadolu köylülerince çocuklara ‘köpek yavrusu’ manasında olarak *enüki* yakıştırmaları, aynı telakkiden başka bir şey olmasa gerekir” (Caferoğlu 1961: 7). Tüylü köpek anlamında kullanılan Barak adının da Türk ad verme geleneği içindeki yerine değinen Caferoğlu, bu adın kullanımı ile ilgili tarihî örnekleri de vermiştir. Caferoğlu, “Türk İslam kaynakları Sarı Saltuk’un da kendi muritlerini Barağım diye çağırıldığını bizzat yazmaktadırlar ki, bu kayıt kelimenin her bir bakımdan, sufi geleneklerine uyduğunu açıkça meydana koymaktadır” demiştir (Caferoğlu 1961: 8).

Türklerde köpek adının Moğollarda olduğu gibi, tarihî kişiliklere ad olduğunu, bir çeşit rütbe olarak kullanıldığını görüyoruz. Yine bu konuda Caferoğlu, önemli değerlendirmelerde bulunur: “Şöyleki, kelime bir antroponim olarak Selçuk emirlerinden Sadeddin’e lakap olunca, ister istemez Türk onomastiğinde, kendine bir yuva yapmış ve bu yüzden Selçuk devlet adamı da tarihte *Sadettin Köpek* adile şöhret bulmuştur. Aşağı yukarı aynı devrin Maverünnehir hükümdarı da *Köpek* adını taşımakta idi. ... Bu kadar yüksek rütbe ve mevki sahibi devlet ileri gelenlerinin durup dururken Köpek ad ve lakabını alışları, herhalde gelişigüzel bir olay olarak telakki edilmemelidir. Daha o devirlerde, Türk kültürlerinin canla başla yaşadıkları bir çağda, elbette, islâmi tesire rağmen kalıntı halinde olsa bile bazılarının izlerine raslamak kadar tabî bir şey düşünülemez” (Caferoğlu 1961: 10).

Sonuç:

Türk ve Moğollardaki hayvan adları ile yapılan kişi adları, yukarıdaki çerçevede incelenmeye çalışılmıştır. Hayvan adlarının her iki toplumda ad olarak kullanılmasının çerçevesi, şu şekilde çizilebilir:

1. Eski yaşam tarzının devam ettirilmesi, özellikle totem/ongun olarak sayılan hayvan adlarının çocuklara verilmesi

HAYVAN ADLARI İLE KURULAN TÜRK VE MOĞOL KİŞİ ADLARI

2. Gücüne hayranlık duyulan hayvan adlarının erkek çocuklara verilerek, çocukların da onlar gibi güçlü olmasının istenmesi.
3. Doğum sırasında görülen ilk hayvanın adının çocuğa verilmesi
4. Çocuğun kötü ruhlardan korunması için onlara koruyucu çeşitli hayvan adlarının verilmesi.

Kaynaklar

- BARASAGHUR, Naran, (2003), "On the Documentation and Construction of Period Mongolian Names" (www: Academy of Saint Gabriel, 2003).<http://www.s-gabriel.org/names/baras-aghur/mongolian.html>
- BESE, Lajos, (1978), "Some Turkic Personal Names in The Secret History of The Mongols", **Acta Orientalia Hungarica**, Tomus XXXII (3): 353-369.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1961), "Türk Onomastiğinde "Köpek" Kültü", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1961**, 2. baskı (1988), Ankara: 1-11.
- CLEAVES, Francis Woodman, (1949), "The Mongolian Names and Terms in The History of The Nation of The Achers bu Grigor of Akanc", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Vol. 12, No. 3/4: 400-443.
- EROL, Aydi, (1989), **Adlarımız**, Ankara: TKAE Yayınları.
- GAADAMBA, Ş., (1990), **Mongolın nuuts tovçoo**, Ulaanbaatar.
- GÜL, Bülent, (2000), "Kazan Tatarlarında Kişi Adları", **Türkbilig**, 2000/1, Ankara: 219-228.
- GÜL, Bülent, (2001), "Kırım-Tatar Türklerinde Kişi Adları", **Türkbilig**, 2001/2, Ankara: 55-60.
- GÜL, Bülent, (2006), "Türk ve Mongol Ad Verme Geleneği", **A.Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 10-13 Mayıs 2006**. (Baskıda).
- SERJEE, J, (1992), **Mongol xünii ner**, Ulaanbaatar.
- SÜMER, Faruk, (1999), **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları**, I, II, İstanbul.
- TEMİR, Ahmet, (1995), **Moğolların Gizli Tarihi**, 3. baskı, Ankara.
- TSEVEL, Ya., (1966), **Mongol xelnii tovç tailbar tol'**, Ulaanbaatar.